

MÜŞTEREK DOĞU TÜRKÇESİ İMLASIYLA YAZILMIŞ ARAP HARFLİ METİNLERİN ÇAĞDAŞ LEHÇELERE UYARLANARAK OKUNMASI MESELESİ VE KIRGIZ AKIN MALDIBAY BORZU UULU’NUN “KISSA-İ SEMETEV BU TURUR” ÖRNEĞİ

Göksel ÖZTÜRK*

Özet

Bu çalışma, günümüz Kırgızistan’ının Talas eyaleti Ken Aral bölgesinde yaşamış olan Maldıbay Borzu Uulu adlı Manasçı tarafından söylenen Manas Destanı’nın Semetev bölümünün “Kıssa-i Semetev Bu Turur” başlıklı nüshasının incelenmesini içerir. Kopya, Kırgızistan Bilimler Akademisi Kütüphanesi’nin El Yazmaları Nadir Eserler Bölümünde saklanmaktadır. Yazmada Semetev Kıssası’nın iki adet nüshası yer almaktadır. Nüshalar arasında çok az da olsa farklılıklar görülebilmektedir. Birinci nüshanın sonundaki düşürülmüş olan tarihten hareketle bu nüshanın Manas Destanı’nın bir bölümünü oluşturan Semetev destanının en eski nüshası olması muhtemeldir.

Makalede bu olasılık da göz önünde bulundurularak metnin dil özellikleri incelenmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır. Metin, bazı ses değişimlerinin ve uyumlarının özellikle de Kırgızcada önseski y->c- değişimlerinin izlenebilmesi bakımından açık örnekler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Müşterek Doğu Türkçesi, Manas, Semetev, Kırgızca, Maldıbay Borzu Uulu

PROBLEM OF READING TEXT WRITTEN ACCORDING TO THE COMMON EASTERN TURKIC GRAMMER RULES AS CONTEMPORARY TURKIC LANGUAGES AND THE CASE OF “KISSA-İ SEMETEV BU TURUR” BY KIRGHIZ BARD

Abstract

This study examines the version of “Kıssa-i Semetev Bu Turur” the chapter of the Manas epic Semetev. This version was narrated by the Manas epic narrator Maldıbay Borzu Uulu who lived in Ken Aral region of the Talas province of Kyrgyzstan. A copy of this epic is stored in the Rare Books and Manuscripts Divisions

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, gozturk@marmara.edu.tr

of Kyrgyzstan's Academy of Sciences Library. This manuscript has two copies of the part Semetey. Slight differences between two copies might be noticed. Not certainly but somehow the date noted at the end of the first copy hints that this version of the Semetey epic which forms one part of Manas epic could be the oldest.

The article examined the language features of the text considering this possibility and assessments have been made. The text, some sound change and compliance, especially in the initial phoneme Kirghiz $y \rightarrow c$ -contains clear examples in terms of change monitoring.

Keywords: Common East Turkish, Manas epic, Semetey, Kirghiz, Maldibay Borzu Uлуу

Seyfeddin Molla'nın XVI. yüzyılda yazılmış *Mecmaü't-tevarih* adlı eseri Manas destanından bahseden en eski kaynak olarak bilinmektedir. Manas destanının bilinen en eski derlemesi ise Çokan Velihanoglu tarafından 1856 yıllarında Isık Köl tarafına yaptığı seyahat sırasında Karkaralı bölgesinde tespit ettiği, Manas destanının içerisindeki bölümlerden biri olan "Kökötay'ın Aşı"dır. Velihanoglu'nun Manas destanı ile ilgili ilk yazıları 1861 yılında *Rus Coğrafya Cemiyeti Yazıları Dergisi*'nin birinci ve ikinci sayılarında yayımlanmıştır.¹

İkinci ve daha önemli nüshanın ise ünlü Türkolog Vasiliy Vasilyevič Radloff tarafından Kırgızistan'ın Tokmak şehri güneyinde yaşayan Bağış boyuna mensup bir Manasçıdan 1862, 1864 ve 1869 yıllarında Kırgızistan'a yaptığı gezilerde derlendiği ve yazıya geçirildikten sonra 1885'te yayımlandığı bilinmektedir.²

Bu çalışmaya konu olan manzum nüsha ise 1839 ya da 15 Mart 1889 tarihinde yazılmış, 1911 tarihinde istinsah edilmiştir³. Eserin yazarı bugünkü Kırgızistan'ın Talas eyaleti Ken Aral bölgesinde yaşayan Maldibay Borzu Uлуу'dur. Yazarın adı metinde *Maldıbay Bursı balası* olarak geçmektedir.

Metin, sayfaları çizgili bir okul defterine yazılmıştır. Defterde aynı adı taşıyan iki ayrı metin mevcuttur. Her iki metnin başlığı ve ilk yirmi satırı aynıdır. Birinci metin 2316 satır, ikincisi ise 3451 satırdır. Her sayfada 25 satır yer alır. Satırlardaki sütun sayısı düzenli değildir. Başlarda her satır iki sütun halinde düzenlenmişken ilerleyen bölümlerde sütun sayısı üçe çıkmaktadır. Metnin yazarının adı ile istinsah tarihinin bu kadar kesin olarak söylenmesinin sebebi ise birinci metnin sonunda yer alan tarih satırlarıdır.

اوشبو سماتای مالدیباى بوریسی بلا سی ننک کتابدور

Uşbu Semetey Maldıbay Bursı balasının kitābıdur.

این کتاب روزی جمعه کونی تمام بولدی

În kitāb rūz-i cum'a küni tamām boldı.

¹ Tuncer Gülensoy, "Manas Destanı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C 27, 2003, s. 557-558.

² A.y. s. 557-558 (*Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme* adlı eserinin V. cildinde (St. Petersburg 1885) Kırgızca-Rusça-Almanca olarak yayımlanmıştır.

³ Yazmanın sonundaki Kril harfli "Til Kat" başlıklı Kırgızca notlarda istinsah tarihi açıkça belirtilmektedir.

Bu satırların birincisinden Manaşçının adını öğrenirken ikincisinden istinsah tarihini öğrenmekteyiz. İkinci satırın *ebced* hesabına göre iki şekilde yorumu yapılabilmektedir.

1.

این	61	
کتاب	423	
روزی	223	
جمعه	513	
کونی	86	
Toplam	(H)1306	=(M)1889
تمام	481	4+8+1=13
بولدی	52	5+2=7 (Recep)
Sonuç =	15 Mart 1889	

“*În kitâb rûz-i cum'a küni tamâm boldı*”

İbaresinden yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere *ebced* hesabına göre Hicri 13.07.1306 tarihi elde edilmektedir. Bu tarihi elde edebilmek için *temam* ve *boldı* kelimeleri ayrı ayrı hesaplanmıştır. Bu şekilde yıl, ay ve gün tespit edilmiştir. Bu da Miladi 15 Mart 1889 tarihine tekabül eder. 15 Mart 1889 tarihinin günü Cuma'dır ve metinle uyumluluk sağlar.

2.

این	61
کتاب	423
روزی	223
جمعه	513
کونی	86
تمام	481
بولدی	52
Toplam=	1839

“*În kitâb rûz-i cum'a küni tamâm boldı*”

İbaresini bir bütün olarak hesaplandığında ise Miladi 1839 tarihi elde edilmektedir. Bu tarihin doğru olma olasılığı yüksektir. Çünkü metinle ilgili olarak Çinli filolog Hu Cinhua oldukça önemli ve ilginç bir bilgi vermektedir.⁴ Hu Cinhua 1985 yılında yaptığı bir gezi sırasında Talas

⁴ Hu Cinhua, *Til Cana Kotormo*, 1986, II, s. 21-23.

bölgesinde yaşayan Moldobay Borzu⁵ adlı kişiden derlenen *Baatır Semeteydin Comogu* adlı 1864 tarihli bir el yazmasından bahsetmektedir. Böyle bir el yazması varsa, bu en eski tarihli ikinci el yazması demektir ve bu makalenin yazarının bu konuyla ilgili Kırgızistan'da sürdürdüğü çalışmaları halen devam etmektedir.

Buna göre 1839 tarihi metnimizi Semetey destanının en eski nüshası yapmaktadır.

Yine birinci metnin sonunda yer alan ve maalesef çok bozuk olduğu için tam olarak okunamayan “Til Kat” bölümünden de müstensihin:

“*Til Kat*

1911 cılında 13 Aprelde men Kara Köl ayılında cürümü 33 üylü ayılın Saruu Kırgızı Sarmat Başı eken. Al bir...”

“*Dilekçe*

1911 yılının 13 Nisan'ında ben Kara Köl köyünde tamamı 33 evli köyün Sarı Kırgız Sarmat başıyım...”

şeklindeki güç okunabilen ifadesinden eseri 1911 yılında istinsah ettiği anlaşılmaktadır. “Til Kat” terimi Kırgız dilinde “dilekçe” anlamına geldiği için bu metnin bir başkasına ya da kuruma gönderildiğini söylemek de mümkündür. Büyük bir ihtimalle de eser yayınlanması veya incelenmesi için bir başkasına gönderiliyordu.

İkinci metnin sonunda ise yine çok tahrif olmuş bir şekilde bir şecere yer almaktadır.

Metin üzerinde 1980’li yıllarda Kırgızistan’da bazı çalışmalar olmuşsa da toplam 5767 satırlık bu destan, henüz tamamıyla yayımlanmamış durumdadır. Yalnızca içerisinden bir bölüm Kırgızistan’da 1930’lu yıllardan beri dil, edebiyat ve folklor alanında yayın yapan *Ala Too* dergisinde yayınlanmıştır.⁶

Metnin 80’li yıllarda yapılmış okuma çalışması ve bu çalışmada rastlanılan günümüz Kırgız Türkçesine benzetme ve uyarlama denemeleri ya da çabaları, her ne kadar yayımlanmamış olsa da bu çalışmanın asıl konusudur. Bu metnin okuma denemesindeki uyarlama örnekleri tespit edilerek Arap harfli orijinal metindeki şekilleri ile tek tek karşılaştırılmıştır. Özellikle Kırgız Türkçesinin en önemli özelliklerinden biri olan dudaklılaşma, yani birinci heceden sonra gelen hecelerdeki düz ünlüleri dudaklılaştırarak (yuvarlaklaştırarak) okuma bu denemede dikkatleri çekmektedir.

Metinde rastlanılan dil özellikleri aşağıda örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır:

1. Metnin başlığı “Kışsa-i Semetey Bu Turur” iken metni okuyanlar bunu “Semetey Cönündö Bayan” şeklinde aktarmışlardır. Bu uyarlamadan da öte adeta bir tercümedir.

⁵ Hu Cinhua bu şekilde yazmaktadır.

⁶ Redaksiyon, “Semetey Baatır Cönündö Bayan”, *Ala Too*, 1988, S IV, s. 17-25.

2. Metindeki bazı ünlüler metindeki yazılışlarından farklı olarak bugünkü Kırgızcadaki gibi okunmuştur. Daha çok da dudak uyumuna uydurulmuş olarak karşımıza çıkmaktadırlar:

a. Yuvarlak okunan düz ünlüler:

ı > u; i > ü

Arap harfli metinde:	Kril harfli metinde:
oğlı	uulu
munı	munu
corudı	corudu
cöni	cönü
kördi	kördü

a > o; a > u

Arap harfli metinde:	Kril harfli metinde:
bolğan	bolgon
bolama	bolobu
bolsa	bolso
comağ	comok

e > ü

Arap harfli metinde:	Kril harfli metinde:
ölem	ölöm
bölem	bölöm

b. Düz okunan yuvarlak ünlüler:

u > ı

Arap harfli metinde:	Kril harfli metinde:
aytsun	aytsın
kaçurğan	kaçırgan
kalıptur	kalıptır
altun	altın
alup ket-	alıp ket-

3. Söz başındaki bazı sesler, metindeki yazılışlarından farklı olarak bugünkü Kırgızca gibi okunmuştur. Bu değişiklikte en çok dikkati çeken de ön sesteki $y- > c-$ değişikliğidir.

Arap harfli metinde:	Kril harfli metinde:
yok	cok
yaw	coo
yer	cer
yan	can
yal	cal

Ancak bazı örneklerde söz başındaki $y-$ 'lerin bugünkü Kırgızcada olduğu gibi metinde de $c-$ ile yazıldığı görülmektedir.

Arap harfli metinde:	Kril harfli metinde:
comağ (< yumğaq)	comok
cer (< yer)	cer
cet- (< yet-)	cet-

Bu örneklerin oldukça fazla görülmesi, ön seste $y- > c-$ değişmesinin yazı diline de geçmeye başladığını göstermektedir. Bu da, Türkistan bölgesinde ortak yazı dili olarak kullanılan Müşterek Orta Asya Türkçesi veya Klasik Dönem Sonrası Çağatayca'nın artık yerini yerel yazı dillerine bırakmaya başladığının bir göstergesi olsa gerektir. Aynı zamanda bu imla hususiyeti Kırgız yazı dili tarihi araştırmalarında da önemli bir ipucu niteliğindedir.

4. Ön sesteki bazı sesler ve dolayısıyla kelimeler metindeki yazılışlarından farklı okunmuştur:

Arap harfli metinde:	Kril harfli metinde:
Ḥudā	kuday
ḥ ^w āce	koco

5. Arapça ve Farsça asıllı bazı kelimelerin alındıkları dillerdeki şekliyle yazılmasına bakılarak yazarın veya müstensihin eğitimli bir kişi olduğu kanısı da güç kazanmaktadır.

ḳāğaz
Ḥudāy,
Ādam,
ders,
şerīāt
ḥ^wāce

6. Metinde bugünkü Kırgızcada *s* sesi ile söylenen bazı seslerin *z* ile; *z* ile söylenenlerin de *s* ile gösterilmesi ve hem yazarın hem de müstensihin Talaslı olmaları metnin güney Kırgızistan ağzı ile kaleme alındığı konusunda şüphe bırakmamaktadır.

Arap harfli metinde:	Kril harfli metinde:
Manaz	Manas
tas	taz
avāz	avas

7. Metin günümüz Kırgızcasıyla okunurken yüz elliden fazla satırın atlandığı tespit edilmiştir.⁷

8. Bazı kelimeler tamamen yanlış okunmuştur.

Arap harfli metinde:	Kril harfli metinde:
dép	deçi
çıkar çıkmaz	ceter cetpes
tüzbeymi	turbaybı
bilici	bilgi
kıķ	kıyık
aldımda	astımda
tek teñteğimdi	tek-teğimdi
yārān	eren

9. Çift dudak *w*'si metinde üç noktalı *vav* (ۋ) ile gösterilmiştir. Bunun yanında mastar eki –Uw (-U^w) sadece *vav* (ۋ) ile gösterilmiştir.

Arap harfli metinde:	Kril harfli metinde:
yaw	coo
sahawası	saxaavası
awası	avası
oraluw	oraluu
kélü ^w	kelüü
baru ^w	baruu

Metin ile ilgili özellikler yukarıda kısa halleriyle verilmiştir. Metin hali hazırda üç sütun halinde Müşterek Doğu Türkçesi, Kırgızca okunmuş şekli ve Türkiye Türkçesine aktarısı

⁷ Eksik satırlar, bu makalenin yazarı tarafından yayına hazırlanmakta olan ilmi metinde gösterilmiştir.

ile tarafımızca yayına hazırlanmış olup dil incelemeleri tamamlanmak üzeredir. Yayım için metindeki eksik olan sayfa ya da varakların bulunmasına çalışılmaktadır. Bulunamadığı takdirde bu haliyle yayımlanacaktır.

Aşağıda Türkiye Türkçesi aktarısı olmaksızın çalışmadan kısa bir örnek (Birinci nüshanın başlık sayfası), orijinal metinden bir sayfa (İkinci nüshanın başlık sayfası) ve “Til Kat” sayfası ek olarak verilmiştir:

	Müşterek Doğu Türkçesi ile Okunan Hali	Günümüz Kırgızcası ile Okunmuş Hali
	Қысқа-і Semetey bu turur	Семетей жөнүндө баян
1	İlgerki éldin comağı Aytsa kélet oralu ^w Munı aytup bergendin Adamdın nesi қорadı	Илгерки элдин жомогу, Айтса келет оролу Муну айтып бергендин Адамдан неси короду.
5	Comaq қılıр айтсун деп Adamzatқа corudı Baıırdın oғlı Kөk Caldı Aytsa(m) cөni bolamu İlgerki éldin Manazı	Жомок кылып айтсын деп, Адамзатка жоруду. Баатырдын уулу көк жалды Айтса жөнү болобу. Илгерки элдин Манасы
10	Yaw қаçурған sahawası Comaq bolған awası Ceri Kéngқol Talası Cerdep қалған Nogayға Cetmeyt adam çaması	Жоо качырган сахааваси Жомокко болгон авасы Жери Кең-Кол, Таласы. Жердеп келген ногойго Жетпейт адам чамасы
15	Günām bolup қалғаны Ders оқуған mollaning Şerīāt bilgen h ^w ācening Қолунда жоқtur қāғазı Bu sebepten bendenin	Кунам болуп калғаны Дарс окуган молдону Шариат билген кожонун Колунда жоктур кагазы Бу себептен пенденин
20	Nurғu Noғayқан corғı Cetmey қалған çaması Hudāy билет çın bolsa Kөbi tökün köbi çın Kөрüp kélgen bende жоқ	Нургу ногой кана-хорго Жетпей калган чамасы Кудай билет чын болсо Көбү төгүн, көбү чын Көрүп келген пенде жок
25	Kөy қаşқаннı köni үçүн Carmı tökün carmu çın Canına турған киши жоқ Yārānlardın köni үçүн Aba can қара tasdan kep uқtum	Көй кашканын көөнү үчүн Жармы төгүн, жармы чын Жанында турган киши жок Эрендердин көөнү үчүн Аба жан, кара таздан кеп уктум
30	Hалқым Noғay деп uқtum Şarı tastan kep uқtum Şaltım Noғay деп uқtum	Калкым ногой деп уктум Сары таздан кеп уктум, Салтым ногой деп уктум...

BİBLİYOGRAFYA

- Aysarakunova, C., *Manas (Dünyölük Madaniyattın Uluu Murası)*, Şam Basması, Bişkek 2003, 468 s.
- Cinhua, Hu, “Manas’tın Bir Parça Erte Zamankı Kol Cazması”, *Til Cana Kotormo*, 1986, S II, s. 42-43.
- Cusupov, Keneş, *Kırgızdar: Sancıra, Tarıx, Muras, Salt*, C I, 1993, 624 s.
- Cusupov, Keneş, *Kırgızdar: Sancıra, Tarıx, Muras, Salt*, C II, 1993, 576 s.
- Gülensoy, Tuncer, “Manas Destanı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C 27, 2003, s. 557-558.
- Koyçuyev, T. K., Ç. Aytmatov, A. A. Akmataliyev, vd., *Manas: Kırgız Elinin Baatırdık Eposu*, C I, 1995, 568 s.
- Koyçuyev, T. K., Ç. Aytmatov, A. A. Akmataliyev, vd., *Manas: Kırgız Elinin Baatırdık Eposu*, C II, 1995, 800 s.
- Maldıbay Burzu Uulu (Balası), *Kıssa-i Semetey Bu Turur*, Kırgızistan Bilimler Akademisi Kütüphanesi El Yazmaları Nadir Eserler Bölümü. (Numarasız)
- Redaksiyon, “Semetey Baatır Cönündö Bayan”, *Ala Too*, 1988, S IV, s. 17-25.
- Yudahin, K. K., *Kırgızca Sözlük*, çev. Abdullah Battal Taymas, TDK Yay., C I-II, Ankara 1998.

Буи "Семетей" китеби
 борзч уули Маидобай
 дала. Маидобай 80 жаш
 ран ага наздай, 1944-шыл
 каза белген. Ушси Сандо-
 бай азор Шалас районун-
 дала "Каракол" колхозунда
 иштейт. Намыс тебалимгер-
 е. Ошси ага колхозун
 Карам сууга суру Намаш,
 Намазамов, Салдобай мо-
 доландун ибручун, Карамов
 ва Кол Назамов Маидобай
 алыдан 80 жаш сурун жазган
 Кол назамов с. ошси уулу
 тебалимгер Ш. Шалас Намыс
 пестедицияга барганга Намаш
 Заамов ага колхозун алыган.
 3-май 1979 ж

